

Проф. др Јован Базић⁶

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић

БОЛОЊСКИ ПРОЦЕС У СРБИЈИ⁷

Апстракт: У овом раду разматра се процес акредитације и провере квалитета високошколских установа у Републици Србији, а према критеријумима и стандардима Болоњског процеса, још почетком 2001, у Стратегији реформе високог образовања у Србији одређеним као основни циљ. Тај процес овде се разматра у раздобљу од почетка 2001. до половине октобра 2011. године – прецизније, закључно са 14. октобром 2011. године, када је он приведен крају, и то кроз три групе питања: прво, припреме за спровођење Болоњског процеса (политичке, нормативне, организационе, кадровске, едукативне и технолошке); друго, ток процеса акредитације и провере квалитета високошколских установа; и треће, искуства и запажања о Болоњском процесу у Србији. У том контексту значајна пажња посвећује се анализи различитих појава које су се испољавале током увођења Болоњског процеса у Србији, као и о различитим теоријским запажањима и мишљењима о овој реформи високог образовања.

Кључне речи: Болоњски процес, високошколске установе, Србија.

ПРИПРЕМЕ ЗА СПРОВОЂЕЊЕ БОЛОЊСКОГ ПРОЦЕСА

Болоњски процес представља реализацију пројекта реформе високог образовања у Европи, која има транснационални карактер и кореспондира са великим друштвеним променама с краја 20. и на почетку 21. века. Овим променама основни тренд даје процес глобализације, који је изражен „кроз убрзани развој економских, политичких и научних веза између људи и народа у свету“ (Базић 2006: 78). Основни узроци реформе у Болоњском процесу везани су за прилагођавање образовања неолибералној стратегији развоја у свету, захтевима савремене поделе рада и евроинтеграцијских процеса. Болоњски процес има и одређени историјски континуитет. Његове основе зацртане су у *Magna Charta Universitatum*, која је потписана у Болоњи

⁶ jbazic@beotel.net

⁷ Овај чланак резултат је рада у оквиру научног пројекта Филозофског факултета у Приштини – Косовској Митровици *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије (број пројекта: 47023).

18. септембра 1988. године у част деветстоте годишњице најстаријег европског универзитета. У њој су постављена нека темељна начела нове мисије универзитета. Други значајан догађај у Болоњском процесу била је тзв. *Лисабонска конвенција* из 1997. године, која је позната и као Конвенција о признавању високошколских квалификација у европској регији. Потом је, након годину дана, дошла *Сорбонска декларација*, која је као приоритет означила хармонизацију европског високошколског система. Убрзо је уследило и доношење кључног документа реформе високог образовања у Европи, а то је *Болоњска декларација*, која је донета на састанку министара за образовање европских земаља 19. јуна 1999. године.

У *Болоњској декларацији* зацртане су организационе и структурне промене у високом образовању, као и смернице развоја европског високог школства до 2010. године. Осим тога, постављен је општи заједнички циљ, а то је да се до 2010. године изгради отворен и конкурентан европски високошколски простор – Европска зона високог образовања (*Bolonjska deklaracija*, 2011). То би, према ауторима ове декларације, студентима и онима који су дипломирали на неком од европских универзитета омогућило слободно кретање, учествовање у раду и запошљавање унутар тако успостављене, отворене европске универзитетске структуре. Таква структура била би уједно занимљива и привлачна и студентима ван европског простора. У суштини, по *Болоњској декларацији*, основни циљеви реформи високог образовања су: 1) успостављање система лако препознатљивих и упоредивих академских звања; 2) организовање студија у два круга школовања (студентском и дипломском; касније је ово преформулисано па се сада говори о три нивоа студирања: преддипломске, дипломске и последипломске студије); 3) увођење кредитног система (ECTS) приликом вредновања студентских обавеза; 4) подстицање мобилности студената, наставника и административног особља; 5) унапређење европског учествовања у осигуравању квалитета високог школства; и 6) унапређење европске димензије у високом школству (*Bolonjska deklaracija*, 2011). Касније су, *Берлинским коминикеом* из 2003. године, овим циљевима придодати и неки нови: а) активно учешће високошколских установа, наставника и студената у Болоњском процесу; б) учествовање студената у управљању, одређивању развојних смерница и унапређењу високог школства; в) промоција концепта *доживотног учења*; и г) стварање основних предуслова за изградњу *друштва знања*, а то су: *европски вишешколски простор* и *европски истраживачки простор* (*Berlinski kominike*, 2011).

Процес реформе високог образовања у Србији, у складу с Болоњским процесом, започет је јануара 2001. године, истовремено када су започете и велике промене у целокупном друштвеном систему и владајућем систему вредности. Тада долази до одлучнијег прихватања неолибералног концепта друштвено-економског и политичког развоја, као и настојања Србије да се

што више укључи у европско тржиште робе и услуга, капитала и рада, универзитетског образовања и сл., односно у процесе евроинтеграција и глобализације. Како је Министарство просвете и спорта Србије, у складу с начелима нове државне политике, као свој циљ одредило „успостављање модерног система високог образовања у складу са Болоњским процесом“ (*Високо образовање у Србији – Стратегија реформе*, 2003, 1), Србија је убрзо приступила Болоњском процесу – званично 2003. године, на министарском састанку у Берлину. У оквиру припрема за укључивање Србије у Болоњски процес спроведене су многобројне активности, особито у невладиној сектору, где је нарочита пажња посвећивана анализи европског система високог образовања, с посебном усмерењем на промене које су се догодиле за време деведесетих, док је Србија била под санкцијама, као и анализи система високог образовања у Србији. С друге стране, у Министарству просвете и спорта вршене су различите процене и анализе, како са становишта структуре Министарства, његових надлежности, људских и финансијских ресурса, тако и са становишта система управљања високим образовањем на националном нивоу.

Упознавање са променама у европском високом образовању започело је крајем 1999. године, најпре преко невладине организације Алтернативна академска образовна мрежа. Она је основана као одговор дела академске заједнице у Србији на Закон о универзитету из 1998. године, а са циљем „стварања модела за реформу универзитета помажући тако процесе транзиције ка отвореном грађанском друштву, тржишној економији и политичкој демократији“ (*Високо образовање у Србији – Стратегија реформе*, 2003, 1). Ова невладина организација иницирала је и организовала многобројне семинаре, конференције; припремила и штампала различите публикације посвећене темама високог образовања и афирмације Болоњског процеса. Истовремено, њени активисти све су учесталије истицали да треба напустити модел Хумболтовог универзитета, на коме је заснован и универзитетски систем у Србији, јер „такав универзитет је један од идеолошких државних апарата, чувар (националне) културе и произвођач нових знања“. При томе се указивало да су Хумболтов универзитет „у другој половини 20. века довела у питање два развојна процеса: *глобализација* и *технолошки развој*, прогресивно слабење улоге националне државе и истовремени све бржи темпо развоја нових технологија, које мењају начин на који живимо, општимо, производимо и учимо“ (*Evropski univerzitet 2010?*, 2001, 7). Зато, према ауторима ове пројекције, „универзитет више није најзначајније место на коме се репродукује култура“, већ „универзитети све више постају корпорације на чијем челу се налазе способни менаџери (...) који на функционисање образовних институција примењују неумољиву рачуноводствену логику расхода, прихода и ефикасности уложених средстава“ (*Evropski univerzitet 2010?*, 2001, 8). Тако се види нова друштвена

улога универзитета, која треба да се припреми кроз Болоњски процес. Овде је очигледно да се инсистира на успостављању образовног система који треба да се заснива на тржишним односима, тј. „да он мора почивати на логици развоја неолибералне економије, која за циљ има успостављање новог светског поретка у образовању, (...) у чијој основи су идеологија и стратегија мултинационалних компанија“ (Uzelac 2009, 63).

У припремама за спровођење Болоњског процеса у Србији велика пажња посвећивана је активностима у Министарству просвете и спорта. Убрзано се започело с ангажовањем различитих експерата из земље и иностранства, усавршавањем особља у Министарству, нарочито кроз обуке за примену рачунара и курсеве енглеског језика, а потом и инсталисање нове информационо-комуникационе опреме. Формиране су потребне базе података и вршене су многобројне организационо-стручне, нормативне и политичке припреме за нову мисију универзитета, за придруживање Болоњском процесу. У тим припремама, кроз пројекат „Управљање универзитетом“ који је реализовао UNESCO–CEPES, разматрана су релевантна питања функционисања универзитета у условима спровођења Болоњског процеса. Особито је преиспитиван модел управљања системом високог образовања који је био присутан на националном нивоу, при чему је изражено настојање да се процес доношења одлука у високом образовању помери са административно-службеничких структура Министарства, односно државних органа, и делегира експертима, то јест невладином сектору. Истовремено је Министарство просвете и спорта именовало тим промотера Болоњског процеса у Србији, који је радио на афирмисању ове реформе на домаћим институцијама високог образовања, нарочито у универзитетским центрима. У сарадњи овог министарства с институцијама високог образовања, као и с невладиним организацијама, спроведен је још низ врло различитих активности, нарочито пропагандних, инструктивних и едукативних. Ипак, интензивне припреме за реформу високог школства у Србији, и приступање Болоњском процесу, започете су тек после доношења новог Закона о високом образовању, 2005. године.

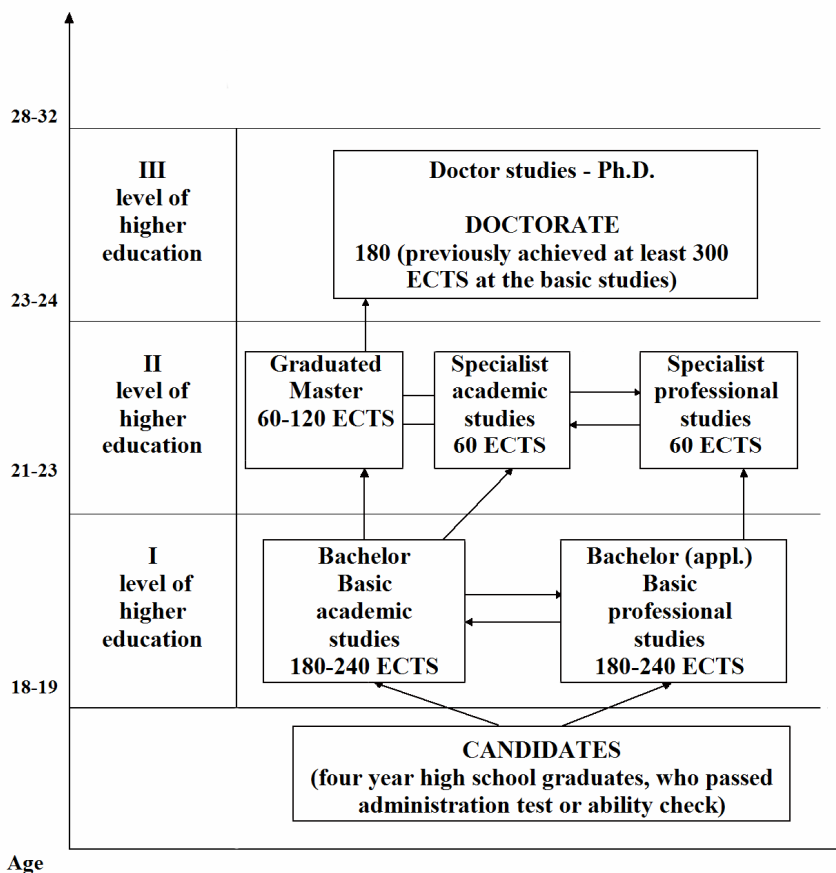
АКРЕДИТАЦИЈА И ПРОВЕРА КВАЛИТЕТА ВИСОКОШКОЛСКИХ УСТАНОВА

Након усвајања Закона о високом образовању, 2005. године, у коме је садржан правни основ за пуну имплементацију Болоњског процеса у систем високог образовања у Србији, уследила је, најпре, припрема свих докумената предвиђених Законом. То је било веома важно зато што само прихватање Декларације није довољно „ако принципи Декларације не мењају национално законодавство и националне процедуре још опстају“ (Rauhvargers 2006, 28). Убрзо потом Народна скупштина Републике Србије изабрала је Национални савет за високо образовање, а Савет је, на основу предлога с универзитета,

формирао Комисију за акредитацију и проверу квалитета, која је једино званично признато тело за високо образовање одговорно за спољашњу проверу квалитета у Србији. У складу са Законом, све високошколске установе у Србији, и сви студијски програми који се на њима реализују, морали су проћи кроз процес акредитације закључно са 2009. годином. Комисију за акредитацију и проверу квалитета чини 15 чланова, по три са поља друштвено-хуманистичких, природно-математичких, техничко-технолошких и медицинских наука и поља уметности. Она је почела са радом у јуну 2006. године, најпре на припреми стандарда и процедура за акредитацију високошколских установа и студијских програма, затим за самовредновање и оцењивање квалитета установа, као и стандарда за спољашњу проверу квалитета установа – које је потом усвојио Национални савет за високо образовање, и објавио као подзаконска акта. Сви ови и други стандарди и процедуре били су доступни за све субјекте провере квалитета и акредитације, као и за јавност, у штампаном и електронском облику, на веб сајту Комисије (www.kapk.org).

Интензивно се, започело и са другим активностима везаним за имплементацију Болоњског процеса у Србији, као што су: семинари за представнике високошколских установа, посвећени припреми акредитационе документације; избор рецензента студијских програма и установа, као и њихова обука; припрема и објављивање релевантних публикација, и сл. Избор рецензента вршен је из редова универзитетских наставника, након јавног позива, тако да је Комисија формирала базу од преко 700 рецензента, који представљају готово 10 одсто укупног универзитетског наставничког кадра у Србији. Након припреме упутстава за рецензенте, у периоду 2007–2009. организовано је 20 једнодневних семинара за обуку рецензента, и то у Београду, Нишу, Крагујевцу и Новом Саду. У истом периоду ова комисија је одржала четири семинара, са 856 учесника са свих високошколских установа у Србији, посвећених припреми документације за акредитацију (*Три године рада Комисије за акредитацију и проверу квалитета*, 2009, 2).

Имплементација Болоњског процеса у високошколске установе у Србији уведена је, и званично се реализује од школске 2006/2007. године. У свим универзитетским установама успостављена је тростепена, а за струковне студије двостепена структура. Студијски програми првог степена (бечелор) и програми прве године студија другог степена (мастер) понуђени су по новој структури, са потпуно другачије конципираним наставним планом и програмом. Програми студија трећег степена почели су да се уводе на универзитетима у Београду, Новом Саду, Нишу и Крагујевцу.

Схематски приказ система високог образовања у Србији, према Болоњском процесу (извор: www.mps.sr.gov.yu/, 12. 5. 2009)

Процес акредитације у Србији, који је започет 2007. године, обухватио је све високошколске установе и њихове студијске програме. У то време у Србији је било седам државних универзитета, у чијем се саставу налазило 85 факултета; затим шест приватних универзитета са 43 факултета, као и преко 80 различитих виших школа, различитих како по струци тако и по структури власништва. Најпре се приступило акредитацији високих школа струковних студија, што је обављено 2007. године. У акредитациони процес ушло је 78 установа и 287 студијских програма, од којих је акредитовано укупно 68 високих школа са 232 студијска програма. Резултат: већ у школској 2007/2008. години у ове школе је, на студије првог степена (ниво струковног бечелора), уписано око 2000 студената, а после акредитације другог степена струковног студијског програма студенти су, у 2008/2009. школској години, по први пут уписани на струковни мастер ниво (*Национални извештај о развоју Болоњског процеса у Србији 2008, 2009, 21*).

У периоду 2008–2009. приступило се акредитацији факултета, универзитета и високих школа академских студија. Због обима посла,

поступак је подељен у пет циклуса, за које су се установе самостално опредељивале. За први циклус пријављено је 14 установа академских студија са 166 студијских програма, за други циклус 13 установа са 161 студијским програмоом, за трећи циклус 47 установа и 359 студијских програма, а за четврти циклус 49 установа и 392 студијска програма. Према првобитним акредитационим одлукама, у прва четири циклуса акредитовано је 54 одсто установа и 64 одсто студијских програма, а 46 одсто установа и 36 одсто студијских програма добило је акт упозорења. Све високошколске установе су активно сарађивале с Комисијом, а у циљу уклањања недостатака на које им је указивано: отклањале су уочене недостатке како би подигле квалитет (*Три године рада Комисије за акредитацију и проверу квалитета*, 2009, 2).

Акредитација високошколских установа које реализују академске студијске програме за први степен (бечелор), други степен (мастер) и трећи степен (докторат) почела је фебруара 2008. године. До краја 2008. акредитовано је 27 високошколских установа са 354 програма – 130 првог степена, 152 другог степена и 72 трећег степена (*Извештаји Комисије за акредитацију и проверу квалитета I–IV циклус*, 2009). Према овим подацима може се закључити да је до краја 2008. године акредитација завршена у преко 50 одсто високошколских установа – а Законом је било предвиђено да се овај процес оконча до октобра 2009. године.

У Србији је у школској 2008/2009. години уписано око 202.000 студената испод докторског нивоа студија, од тога у двостепени систем студија, у складу с Болоњским процесом, око 180.000, односно 89 одсто (*Национални извештај о развоју Болоњског процеса у Србији 2008*, 2009, 7). Разлика у овим цифрама проистиче из чињенице да су ту и студенти који су се на студије уписали пре усвајања Закона о високом образовању, и они су имали право да по старим прописима и правилима студирају до краја школске 2011/2012. године. Убрзо је започео и развој докторских студијских програма у складу с Болоњским процесом, а први студенти уписани су у школској 2007/2008. години, јер су већ тада поједини факултети имали акредитоване своје докторске програме. При томе, у неке докторске студијске програме била је интегрисана интердисциплинарна обука и развој преносивих вештина (Машински факултет Београд, АИМСИ Нови Сад), тако да су докторски кандидати били истовремено и студенти и истраживачи.

У раздобљу од 2007. до половине октобра 2011. године – прецизније: закључно са 14. октобром 2011. године – у Србији је, према стандардима Болоњског процеса, акредитовано осам државних универзитета, у чијем су саставу 82 факултета, и осам приватних универзитета, са 32 факултета. У овим високошколским установама акредитовано је укупно 1.237 студијских програма (*Водич кроз акредитоване студијске програме на високошколским установама у Републици Србији*, 2011, 5–58). У прву годину студија (основних академских, дипломских мастер студија, специјалистичких и

докторских студија) на овим високошколским установама предвиђено је да се упишу 63.182 студента (табеле 1 и 2). Поред тога, у току је поступак акредитације за још три приватна универзитета, који су већ акредитовали пет факултета и 29 студијских програма, на којима је предвиђено да се у прву годину студија упише 1.113 студената.

Табела 1 – Државни универзитети

	УНИВЕРЗИТЕТИ	БРОЈ ФАКУЛТЕТА	БРОЈ СТУДИЈСКИХ ПРОГРАМА	БРОЈ СТУДЕНАТА
1.	Универзитет у Београду	31	301	23.306
2.	Универзитет уметности у Београду	3	60	990
3.	Универзитет у Новом Саду	13	352	14.183
4.	Универзитет у Крагујевцу	11	94	4.526
5.	Универзитет у Нишу	12	123	7.182
6.	Универзитет у Приштини – Косовска Митровица	10	74	2.198
7.	Државни универзитет у Новом Пазару	интегрисани универзитет	43	1.005
8.	Универзитет одбране у Београду	2	20	552
	УКУПНО	82	1.067	53.942

Табела 2 – Приватни универзитети

	УНИВЕРЗИТЕТИ	БРОЈ ФАКУЛТЕТА	БРОЈ СТУДИЈСКИХ ПРОГРАМА	БРОЈ СТУДЕНАТА
1.	Универзитет Сингидунум	интегрисани универзитет + 5 акредитованих факултета	37	3.135
2.	Универзитет Мегатренд	10	38	2.510
3.	Универзитет Привредна академија	4	19	744
4.	Универзитет Едуконс	интегрисани универзитет + 1 акредитован факултет	12	808
5.	Универзитет Метрополитан	интегрисани универзитет + 1 акредитован факултет	15	378
6.	Универзитет Унион 2	4	18	844
7.	Универзитет Унион – Никола Тесла	интегрисани универзитет + 4 акредитована факултета	16	661
8.	Европски универзитет	3	15	160
	УКУПНО	32	170	9.240

Такође, у периоду од 2007. до половине октобра 2011. године акредитоване су високе школе академских студија и високе школе струковних студија. У томе процесу акредитовано је пет високих школа академских студија са 17 студијских програма основних и дипломских мастер студија, и предвиђено да се на њих упише 1.730 студената на прву годину студија; и 65 високих школа струковних студија, са 327 студијских програма основних и специјалистичких струковних студија, на које је предвиђено да се упише 21.088 студената на прву годину студија (*Водич кроз акредитоване студијске програме на високошколским установама у Републици Србији*, 2011, 59–77).

Поступак акредитације ових високошколских установа трајао је дуже него што је то Законом било предвиђено, а разлози за то су разнолики: почев од тога да у многим срединама нису биле извршене одговарајуће припреме, или нису створени услови да се уђе у процес акредитације, па све до различитих отпора Болоњском процесу. Међутим, без обзира на то, процес акредитације текао је, ипак, по предвиђеној процедури, и окончавао се одлукама Комисије за акредитацију и проверу квалитета. Ипак, пажљивом анализом уочава се да је неке високошколске установе и њихове студијске програме Национални савет за високо образовање акредитовао у жалбеном поступку (*Водич кроз акредитоване студијске програме на високошколским установама у Републици Србији*, 2011, 5). На овај су начин акредитована три студијска програма на државним универзитетима (два на Универзитету у Новом Саду и један на Универзитету у Приштини – Косовској Митровици), док је на приватним универзитетима то знатно израженије: током жалбеног поступка акредитовано је десет факултета (три на Мегатренду, по два на Привредној академији и Европском универзитету и један на Универзитету Унион) и 27 студијских програма (осам на Мегатренду, по шест на Привредној академији и Европском универзитету, пет на Универзитету Метрополитан и два на Универзитету Унион). То се запажа и при прегледу процеса акредитације високих школа академских и струковних студија: Национални савет за високо образовање у жалбеном поступку акредитовао је једну школу и пет студијских програма (Висока школа за пословну економију и предузетништво из Београда, и њена два студијска програма). Образложења за овакав начин акредитације нису доступна, па се о разлозима за то може само нагађати, али једно је сасвим извесно: ове високошколске установе имале су великих проблема с испуњавањем основних услова за рад.

Увођење и обезбеђивање система квалитета у високом образовању у Србији оцењује се као значајан напредак. Систем провере квалитета састоји се од три елемента: акредитације, самоевалуације и спољашње провере квалитета. На националном нивоу примењује се функционалан систем обезбеђивања квалитета, који укључује унутрашњу и спољашњу проверу, као и акредитацију. У томе процесу високошколске установе имају законску

обавезу да успоставе организациону структуру за обезбеђење квалитета, да мере постизање исхода учења и да обезбеде активно учествовање студената у процесу самовредновања. Од високошколских установа се тражи и да врше периодична оцењивања у свим областима обезбеђивања квалитета, а самовредновање, предвиђено је, врши се најмање једном у три године. Извештај о самовредновању обавезни је документ у досијеу за акредитацију сваке високошколске установе. Спољашња контрола квалитета обухвата све високошколске установе у Србији и спроводи се по степенима. Комисија за акредитацију и проверу квалитета формира стручне тимове спољних експерата (рецензента) за оцењивање и контролу квалитета високошколских установа и студијских програма. Налазе директне посете поткомисије и извештаје оцењивача Комисија користи за доношење одлуке о акредитацији. Акредитација и спољашња провера квалитета услов су за издавање радне дозволе високошколској установи, коју даје Министарство просвете. Током развијања система квалитета, стандарди акредитације усаглашени су са стандардима и смерницама за обезбеђивање квалитета у Европском простору високог образовања. Комисија за акредитацију и проверу квалитета сарађује с већим бројем акредитационих комисија у европском окружењу, и члан је Међународне мреже агенција за обезбеђење квалитета у високом образовању (International Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education – INQAANE); и члан-кандидат Европске асоцијације за обезбеђење квалитета у високом образовању (European Association for Quality Assurance in Higher Education – ENQA) од 22. 9. 2010. године. Такође, Комисија је учесник међународног пројекта Tempus CUBRIC “Strengthening Quality Assurance System within Western Balkans HEIs in Support of National and Regional Planning” (*Извештај о раду КАПК у 2010. години*, 2011, 1–6).

Током 2010. године Комисија за акредитацију и проверу квалитета започела је припреме за спољашњу проверу квалитета и, у том циљу, израдила неколико нових докумената и предузела низ неопходних активности, међу којима нарочиту пажњу заслужују: а) припреме за укључивање студената у процес акредитације и спољашње провере квалитета; б) припрема високошколских установа за процес спољашње провере квалитета; в) учешће на међународним скуповима и пројектима који су посвећени хармонизацији стандарда и процедура у оквиру европског образовног простора, као и унапређењу квалитета у високом образовању; и г) сарадња с Министарством за просвету и науку у вези с административном и техничком подршком раду Комисије (*Извештај о раду КАПК у 2010. години*, 2011, 4–6).

Све универзитетске установе у Србији повезане су с истраживањем – кроз научне пројекте које одобрава Министарство за науку и технолошки развој. Зато су, уз академску акредитацију, сви факултети обавезни да прибаве и националну акредитацију за научно-истраживачки рад. Закон о

високом образовању истраживачки рад предвиђа као неопходан део академског живота. Он је увек био, и остао је, обавезан задатак свих академских институција и њиховог наставног особља, али није обавезан за високошколске установе струковних студија.

Националне структуре које надгледају имплементацију Болоњског процеса у Србији усклађене су са болоњским критеријумима. Национални савет за високо образовање представља највише тело, које доноси одлуке и усваја подзаконска акта која се тичу Болоњског процеса. Конференција универзитета Србије и Конференција академија струковних студија Србије представљају све државне и недржавне високошколске установе, и делују у њихове име. Министарство просвете делује као извршни орган Владе и даје логистичку подршку Националном савету. Све ове структуре раде у међусобној координацији, и врше стални надзор над имплементацијом Болоњског процеса у Србији (*Информатор о раду*, 2008, 12).

ИСКУСТВА И ЗАПАЖАЊА О БОЛОЊСКОМ ПРОЦЕСУ

У току реформи високог образовања у Србији у складу с Болоњским процесом, запажене су различите промене, али и бројни проблеми. У први план су дошле промене које се односе на изразито повећан ниво технолошке и информационо-комуникационе опремљености високошколских установа и надлежних државних органа који се баве образовањем, као и, упоредо, повећање функционалне писмености запослених у овим установама, кроз обуке за рад на рачунарима и курсеве енглеског језика. На томе се непрестано радило од самог почетка припрема за спровођење Болоњског процеса у Србији. А у току Болоњског процеса, тј. у припреми документације за акредитацију, један од важних услова био је да сва документа буду доступна у електронској форми и на веб страницама високошколских установа. То је многе који до тада нису имали одговарајућу информатичку опрему и веб стране на интернету, натерало да ово што пре ураде. Упоредо с тим дошло је и до значајних техничких побољшања у Академској мрежи Србије, и повезивању свих државних високошколских установа, чиме су створени услови за нови квалитет комуникације, на различитим едукативним нивоима, како унутар образовног система Републике Србије тако и унутар Европске зоне високог образовања. Тиме је потврђена и теза да процес глобализације и примена информационо-комуникационих технологија битно утичу на профилисање савремених система високог образовања: „Процес глобализације и широка примена информационо-комуникационих технологија постављају јасне задатке системима високог образовања“ (Радић 2008, 86).

Све ово подстакло је развој нових облика и метода извођења наставе и студирања, лакше коришћење библиотечких ресурса и приступ многим информацијама релевантним за студије и научна истраживања. Осим тога, у

циљу задовољавања болоњских стандарда на многим високошколским установама извршене су грађевинске реконструкције и реновирање просторија, као и изградња нових објеката. Обновљене су лабораторије и кабинети, библиотечки фондови су допуњени савременом научном литературом, уџбеницима, часописима, итд., што је све скупа утицало на побољшање услова студирања и упис студената према прописаним нормативима. Приступ Болоњском процесу наметнуо је и поштравање критеријума за избор наставника, и њихово веће ангажовање, као и континуирану активност студената у настави – што непосредно доводи и до веће пролазности на испитима. Критеријум упоредивости наставних планова и програма са сродним факултетима наметнуо је и већу сарадњу између високошколских установа у земљи и иностранству, што је сасвим разумљиво: „наставни планови и програми су, по својој природи, глобалног карактера и нарочито су погодни за размену професионалног кадра из различитих земаља“ (Kulić 2008, 530). Управо зато многи указују да су највећи успеси ове реформе високог образовања управо исти стандарди и упоредивост студијских програма (*Istraživanje studentske populacije 09/*, 2009, 5–13). У овоме контексту треба имати у виду и да „близу 2/3 студената има на уму могућност запошљавања у иностранству приликом уписивања студија“ (*Istraživanje studentske populacije 09/*, 2009, 25).

С друге стране, у процесу спровођења Болоњског процеса у Србији указивало се, и све се више указује на бројне проблеме, слабости, износе сумње. Томе се придружио и сам министар просвете: „након почетног одушевљења увођењем Болоњског процеса, уследила је скепса и оспоравање“ (Обрадовић 2008). Зато у овом контексту пажњу заслужују и запажања о тим проблемима. Најпре, критеријум да сви наставни предмети буду једносеместрални неминовно доводи до цепања великих научних области, које је тешко уподобити и методички организовати за наставу. Велика заступљеност изборних предмета намеће мноштво проблема, при чему особито долази до изражаја њихово дефинисање и усклађивање са постојећим наставним особљем, или обезбеђење нових наставника за њихову реализацију. С друге стране, није уважена ни специфичност наставно-научних и уметничких дисциплина: цео процес реформи заснован је на претпоставци да се целокупна настава – медицине, електротехнике, књижевности, примењених уметности... – може реформисати на исти начин, тј. све је подвргнуто квантификацији. Држећи се норматива и прорачуна о оптерећењу, студенти више не би смели да читају уџбеник из анатомије, *Илијаду* или *Рат и мир*. За Болоњу је страница страница, без обзира шта се чита. У том контексту, „универзитет је, по нашим ’болоњистима’, по свом стилу схваћен као продужена средња школа, студенти су схваћени као мали дебилчићи способни да на сат читају по четири до пет страна (...) а наставници су помоћно особље задужено да папагајски симулира наставу“

(Uzelac 2009, 176–177). Уза све ово, „како квантификовати високошколске образовне установе које се баве уметничким стваралачким процесом (музиком, позориштем, ликовним уметностима...)? Све то има погубне последице, особито за друштвено-хуманистичке науке и целокупно стваралаштво“ (Uzelac 2009, 19).

Затим, велики број уситњених наставних предмета, са малим фондом часова, иде у прилог тези која се у анализама Болоњског процеса често истиче, а то је да се цепањем научних области и њиховим свођењем на једносеместралне наставне предмете врши фрагментација научних области, и њихово поједностављивање, односно да се „јединство поучавања и истраживања надомешта низом брзопотезних курсева (једносеместралних наставних предмета)“ (Veljak 2011). Све ово у крајњем исходу пружа само површна знања, доводи до снижавања квалитета студија, а тиме и компетенција дипломираних студената.

Праћење активног учешћа студената у настави изискује значајно администрирање наставника, и губљење времена намењеног за наставу: захтевају се одређене евиденције присуства настави, бележење студентских активности, често профилисање наставног градива према различитим потребама, као што су колоквијуми, семинарски радови, тестови, итд. То намеће потребу да наставник о сваком студенту води неку врсту досијеа, да административним методама квантификује његов рад. Многи наставници тешко прихватају овакав начин рада, неки истичу да се њихова улога свела на посао књиговође, а други га упоређују са средњошколским методама организације и извођења наставе. Тиме се, коначно, доводи у питање и смисао оваквог универзитетског образовања, које Лисман шаљиво назива *ИКЕА*-образовање (Liesmann 2008, 96). Посебан проблем, који се све учесталије истиче, јесте немогућност организације студија за оне који желе да студирају уз рад: захтева се одсуство са посла јер су обавезни да присуствују настави и у њој активно учествују, тако да је студирање уз рад фактички немогуће. И на крају, један од највећих проблема на који се указује јесте питање компетенција дипломираних студената и могућност њиховог запошљавања, јер један од највећих проблема студија у Србији, према неким истраживањима, јесте „низак степен применљивости знања стечених на студијама“ (*Istraživanje studentske populacije 09/*, 2009, 21). Особито се проблематизује усклађеност њиховог образовања са потребама тржишта рада: у време најинтензивнијих активности у Болоњском процесу у Србији није био познат национални оквир квалификација, а постојеће систематизације радних места не препознају образовне профиле из Болоњског процеса. Национални савет за високо образовање је тек 23. априла 2010. године утврдио национални оквир квалификација, али у фирмама, друштвеним установама и државним органима још увек нису преуређене систематизације радних места. Многи песимисти истичу да ће

Болоњски процес имати исту судбину као и систем усмереног образовања, који је осамдесетих година прошлог века у Србији девастирао средњошколско образовање, па је убрзо напуштен и заборављен, док су његове лоше последице годинама отклањане.

Према проценама Министарства за просвету, највећи изазови пред високим образовањем и Болоњским процесом у Србији су: а) сачињавање и спровођење националне стратегије за високо образовање после 2010; б) усвајање и спровођење националног оквира квалификација; в) успостављање флексибилнијег система високог образовања, који ће боље одговарати потребама тржишта рада; г) увођење концепта функционално интегрисаног универзитета; д) преиспитивање оптерећења студената; ђ) јачање укључивања студената у спровођење Болоњског процеса; е) обезбеђење правичног финансирања државних високошколских установа; ж) успостављање јединственог министарства за високо образовање и науку; з) повећање процента бруто националног дохотка који се троши на истраживања и образовање (*Национални извештај о развоју Болоњског процеса у Србији 2008, 2009, 37*). Нека од ових питања већ су делимично решена, попут усвајања националног оквира квалификација и успостављање јединственог министарства за високо образовање и науку, али пред нама је још доста значајних задатака. Све су то заиста велики изазови, али и услов опстанка реформи високог образовања у Србији према критеријумима Болоњског процеса. Но, да ли сви хоће и искрено желе да такве реформе опстану?

ЛИТЕРАТУРА

1. Студије, зборници и чланци

Evropski univerzitet 2010? [ur. Srbijanka Turajlić] (2001), Alternativna akademska mreža, Beograd.

Istraživanje studentske populacije 09/ [ur. Miodrag Dobrosavljević] (2009), Savet Evrope – Kancelarija u Beogradu, Studentska unija Srbije, Beograd.

Jaspers, K. (2003), *Ideja univerziteta*, Plato, Beograd.

Koković, D. (2009a), *Društvo i obrazovni kapital*, Mediteran Publishing, Novi Sad.

Kulić, R. (2008), Globalizacija i bolonjski proces, *Pedagogija*, Beograd, № 4.

Liessmann, K. P. (2008), *Teorija neobrazovanosti – Zablude društva znanja*, Jesenski i Turk, Zagreb.

- Mitrović, Lj. (2011), *Virus neoliberalizma i obrazovanje na platformi Bolonjske deklaracije*, <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/virus-neoliberalizma-i-obrazovanje-na-platformi-bolonjske-deklaracije.html>, 14. 4. 2011.
- Недельковић, М. (2010), *Друштво у променама и образовање*, Едука, Београд.
- Нечаев, В. Я. (2004), Параметри глобализације и фактори Болонског процеса, *Вестник Московског универзитета*, Москва, сер. 18, Социологија и политологија, № 4, 27–35.
- Nikolić, R., Malbaša, V. (2002), *Akreditacija u visokom školstvu Republike Srbije*, Alternativna akademska mreža, Beograd.
- Niče, F. (1997), *O budućnosti naših obrazovnih ustanova*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci / Novi Sad.
- Obradović, Ž. (2008), *Visoko obrazovanje u Srbiji – unapređenje primene Bolonjskog procesa*, www.mps.sr.gov.yu/code/navigate, 24. 12. 2008.
- Parsons, T. (1967), *Sociological Theory and Modern Society*, Free Press, New York.
- Радић, Г. (2008), *Болоњски процес – Студије рачунарства*, Задужбина Андрејевић, Београд.
- Savićević, M. D. (2007), Socio-filozofski osnovi Bolonjske deklaracije, *Pedagoška stvarnost*, Novi Sad, vol. 53, br. 7–8, 565–586.
- Сузић, Н. (2004), Наша школа у односу на компетенције за XXI вијек, *Педагошка стварност*, Нови Сад, 3–4.
- Such, J. (2000), Nacionalni identitet naspram europskog identiteta, *Politička misao*, Zagreb, vol. XXXVII, 4, 83–88.
- Šalaj, B. (2002), Modeli političkog obrazovanja u školskim sustavima europskih država, *Politička misao*, Zagreb, 3.
- Štambuk, V. (1998), *Kibernetika, informatika, internet: sociopolitikološka teorija informacijskog upravljanja*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd.
- Uzelac, M. (2009), *Priče iz bolonjske šume*, Visoka škola za obrazovanje vaspitača, Vršac / Studio Veris, Novi Sad.
- Veljak, L. (2011), *Štancovanje radne snage*, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=900391>, 5. 3. 2011.

2. Документа

Акредитација у високом образовању (2010), Министарство просвете и спорта Републике Србије, Београд.

- Акредитовани студијски програми* (2011), Учитељски факултет, Универзитет у Београду, <http://www.uf.bg.ac.rs/uf.bg.ac.rs/dld/akreditacije/default.htm>
- Berlinski kominike*, <http://www.mp.gov.rs/userfiles/dokumenti/visoko/Final%20Draft%20of%20the%20Berlin%20Communique%3%A9.doc>,
- Bolonjska deklaracija*, <http://www.mpn.gov.rs/userfiles/dokumenti/visoko/Bolonjska.PDF>
- Izveštaji Komisije za akreditaciju i proveru kvaliteta I–IV ciklus*, www.kapk.org/izvestaji
- Информатор о раду* (2011), Министарство просвете и науке Републике Србије, Београд.
- Информатор о раду* (2008), Министарство просвете и спорта Републике Србије, Београд.
- Izveštaj o radu KAPK u 2010. godini* (2010), Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta (http://www.kapk.org/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=34, 8. 11. 2011)
- Национални извештај о развоју Болоњског процеса у Србији 2008*, Министарство просвете Републике Србије.
- Program poslijediplomskog doktorskog studija* (2010), Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Zagreb, <http://www.ufzg.hr/wp-content/uploads/2010/11/PROGRAM-DOKTORSKOG-STUDIJA-2010.pdf>,
- Red predavanja, akademska godina 2010/2011* (2010), Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Zagreb, 2011, <http://www.ufzg.hr/wp-content/uploads/2010/08/Red-predavanja-2010-2011-4.pdf>
- Standards and norms: a new service on UNESCO's education portal*, www.unesco.org/education, 21. 3. 2007.
- Стратегије развоја и реформе образовања у свету* (1997), Министарство просвете и спорта Републике Србије, Београд.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, Београд, 98/2006.
- Високо образовање у Србији – Стратегија реформе* (2003), Министарство просвете и спорта, Београд.
- Vodič kroz akreditovane studijske programe na visokoškolskim ustanovama u Republici Srbiji* (2011), Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta (http://www.kapk.org/images/stories/Vodic_14_10_2011.pdf, 9. 11. 2011).

Bazic Jovan, Ph.D., Associate Professor
Teacher Training Faculty in Prizren – Leposavic

BOLOGNE PROCESS IN SERBIA

Summary: *Bologne process presents a realization of reform of high education project in Europe which has a transnational character and corresponds with big social changes which took place at the end of 20th and the beginning of 21st century. Intensive preparations for the high education reform in Serbia and adopting Bologna process had occurred after the passing of new Law on high education in 2005, while the implementation of the Bologne process in Serbia began in 2006/2007. In the period of 2007 to 14th October 2011 there were accredited eight state universities with 82 faculties and eight private universities with 32 faculties. In these high-education institutions 1237 study programs were accredited. Apart from that, in this process, five high educational schools of academic studies with 17 study programs and 65 high vocational schools and their 327 study programs were also accredited. During high education reform in Serbia, in accordance with Bologne process, various changes have been observed, as well as many problems and denials of this reform, which is being stressed in this paper.*

Key words: Bologne process, high education institutions, Serbia